

VERSTERKING DEMOCRATISCHE RECHTSSTAAT

Democratische rechtsstaat onder druk?

Informatieve slides ter ondersteuning van
bijeenkomsten gericht op het samen leren
over de democratische rechtsstaat.

FEBRUARI 2026

Inhoudsopgave

1. Wat is een democratische rechtsstaat?
2. Wat is er aan de hand met onze democratische rechtsstaat?
3. Wat zien we op lokaal niveau en hoe kan hieraan gewerkt worden?
4. Inhoud van de video-explainers op slides

**Wat is een
democratische
rechtsstaat?**

CDDD

Wat is een democratische rechtsstaat?

Een **rechtsstaat** is een staat die gegrond is in en gebonden aan het recht. Een rechtsstaat kenmerkt zich door de aanvaarding van (1) grondrechten, de (2) scheiding der machten, de (3) gebondenheid van de overheid aan het recht en (4) de onafhankelijke rechtsspraak. In een rechtsstaat genieten burgers bescherming van hun (grond)rechten en vrijheden, tegen medeburgers én de overheid.

Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) (2020). Een sterkere rechtsstaat. Verbinden en beschermen in een pluriforme samenleving.

Wat is een democratische rechtsstaat?

We spreken van een **democratische rechtsstaat** wanneer de macht bij de burgers ligt én de overheid gebonden is aan het recht.

In een democratische rechtsstaat zijn de democratische en rechtsstatelijke vereisten met elkaar verbonden, en vullen ze elkaar aan. Want het recht waaraan de overheid zich heeft te houden en waaraan het bevoegdheden ontleent, moet op een democratische manier tot stand zijn gekomen.

De rechtsstaat waarborgt op zijn beurt dat het democratisch gelegitimeerd bestuur de rechten van minderheden respecteert en niet ontaart in willekeur of machtsmisbruik.

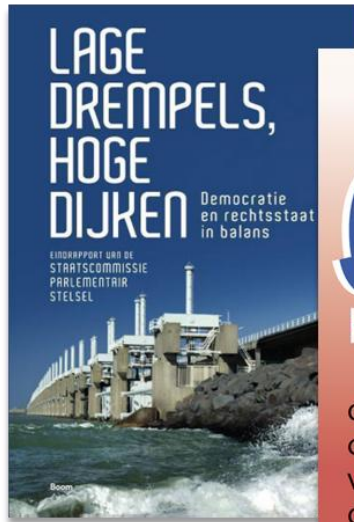
Wanneer werkt een democratische rechtsstaat?

- A. Als sprake is van morele aanvaarding van gezag.** Vertrouwen is een belangrijke indicator hiervan, maar vertrouwen alleen vertelt niet het hele verhaal. Legitimiteit doet dat wel.
- B. Als de beginselen van de rechtsstaat functioneren,** dus als:
- De wil van het volk tot uiting komt in besluiten van de overheid
 - De overheid zich aan het recht houdt
 - De trias politica wordt aanvaard en gerespecteerd
 - Instituties in staat zijn hun rol te vervullen binnen die trias politica
 - Grondrechten worden gerespecteerd en beschermd door overheid en samenleving
- C. Als er sprake is van presteren door overheid/instituties.** Dit is voor feitelijke én morele acceptatie van de democratische rechtsstaat cruciaal.

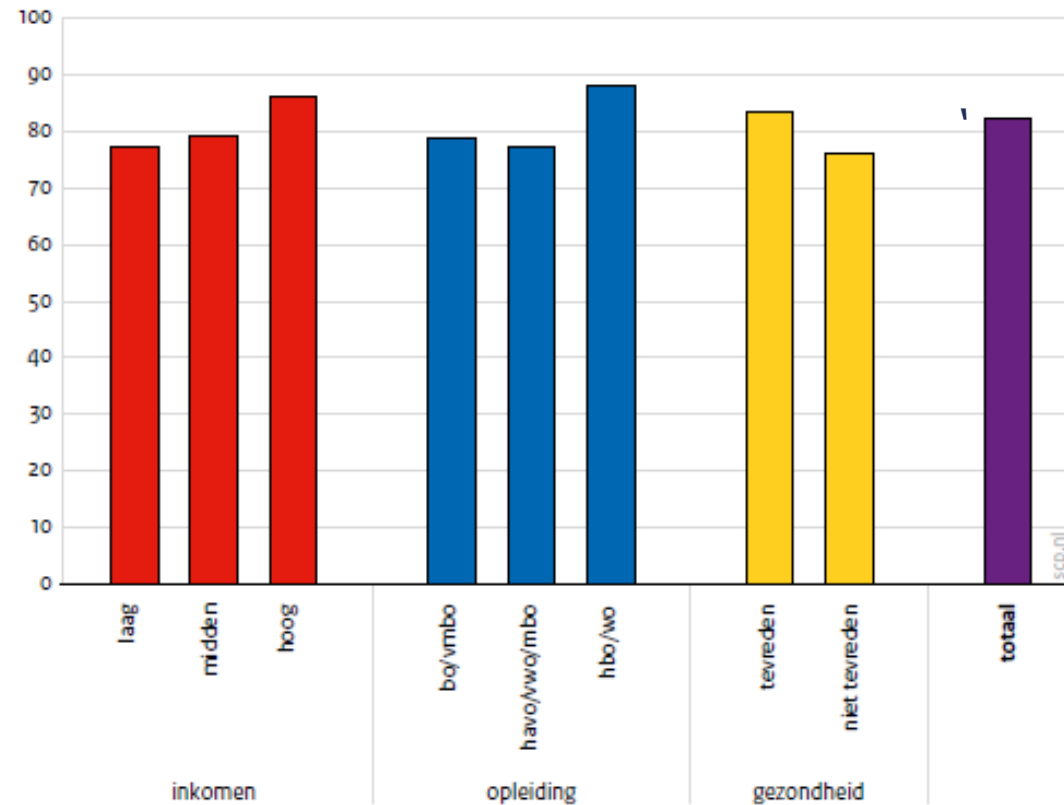
**Wat is er aan de hand
met onze democratische
rechtsstaat?**

Wat is er aan de hand? (1/5)

De feiten – score op legitimiteit in 2024

Figuur 2.11 Percentage deelnemers dat (heel) veel legitimiteit aan de overheid toekent

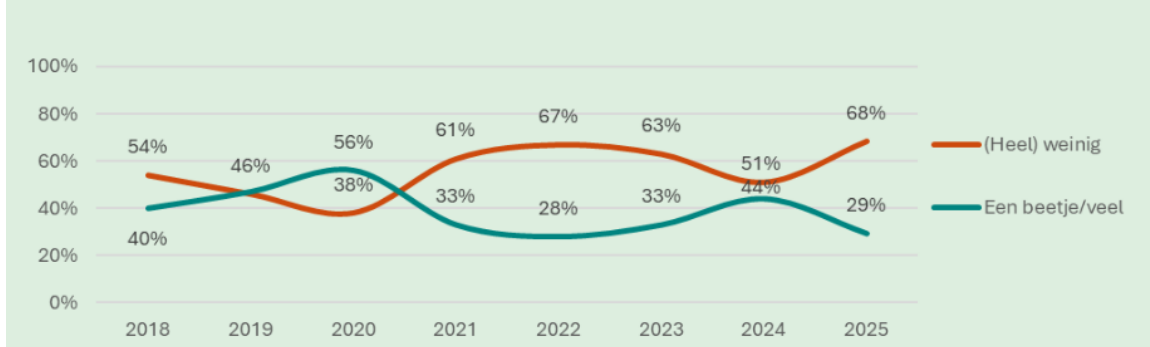

De feiten – score op vertrouwen in de regering 2024

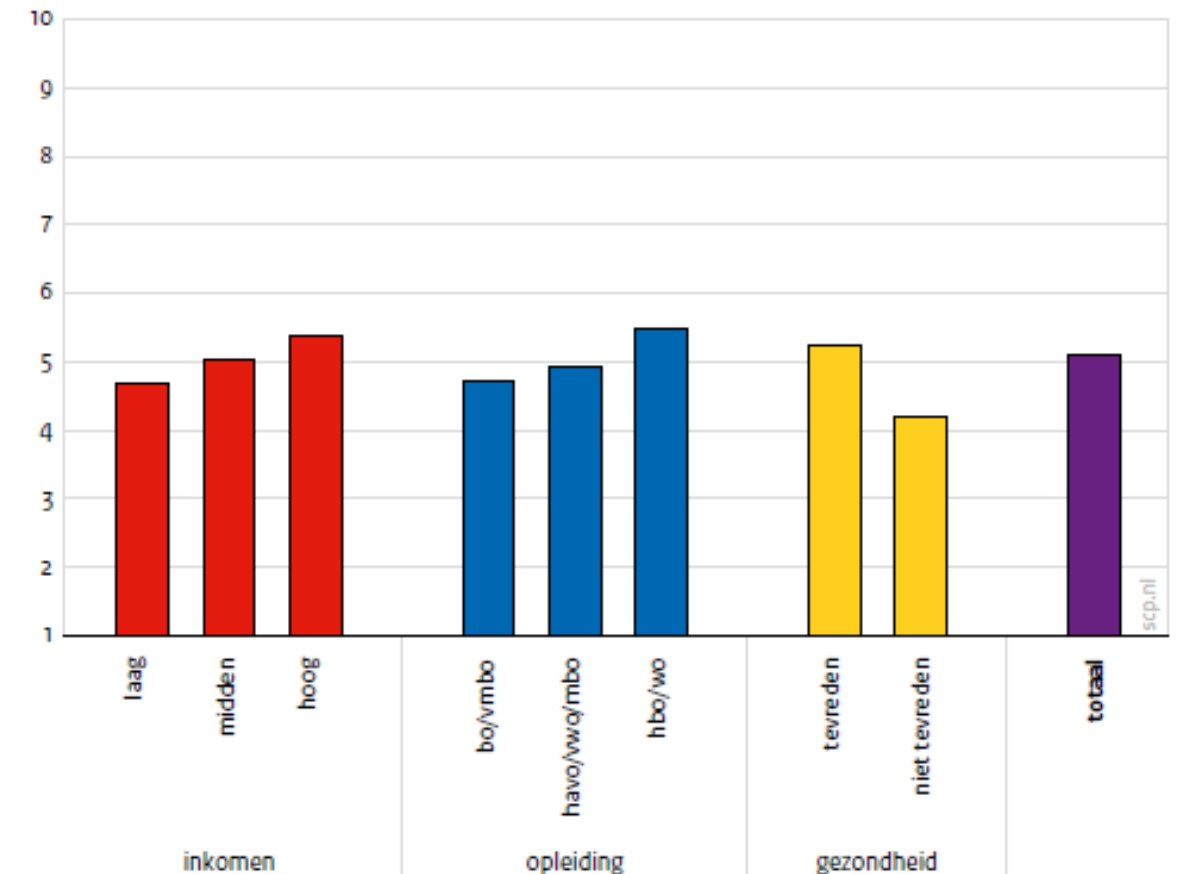
Figuur 1: In hoeverre heeft u vertrouwen in de landelijke politiek?

Tot 2024 via het Ipsos-panel, in 2025 via het I&O Research Panel.

Basis: allen (n=1.115)

Figuur 2.12 Cijfergemiddelde op stelling over vertrouwen in de regering

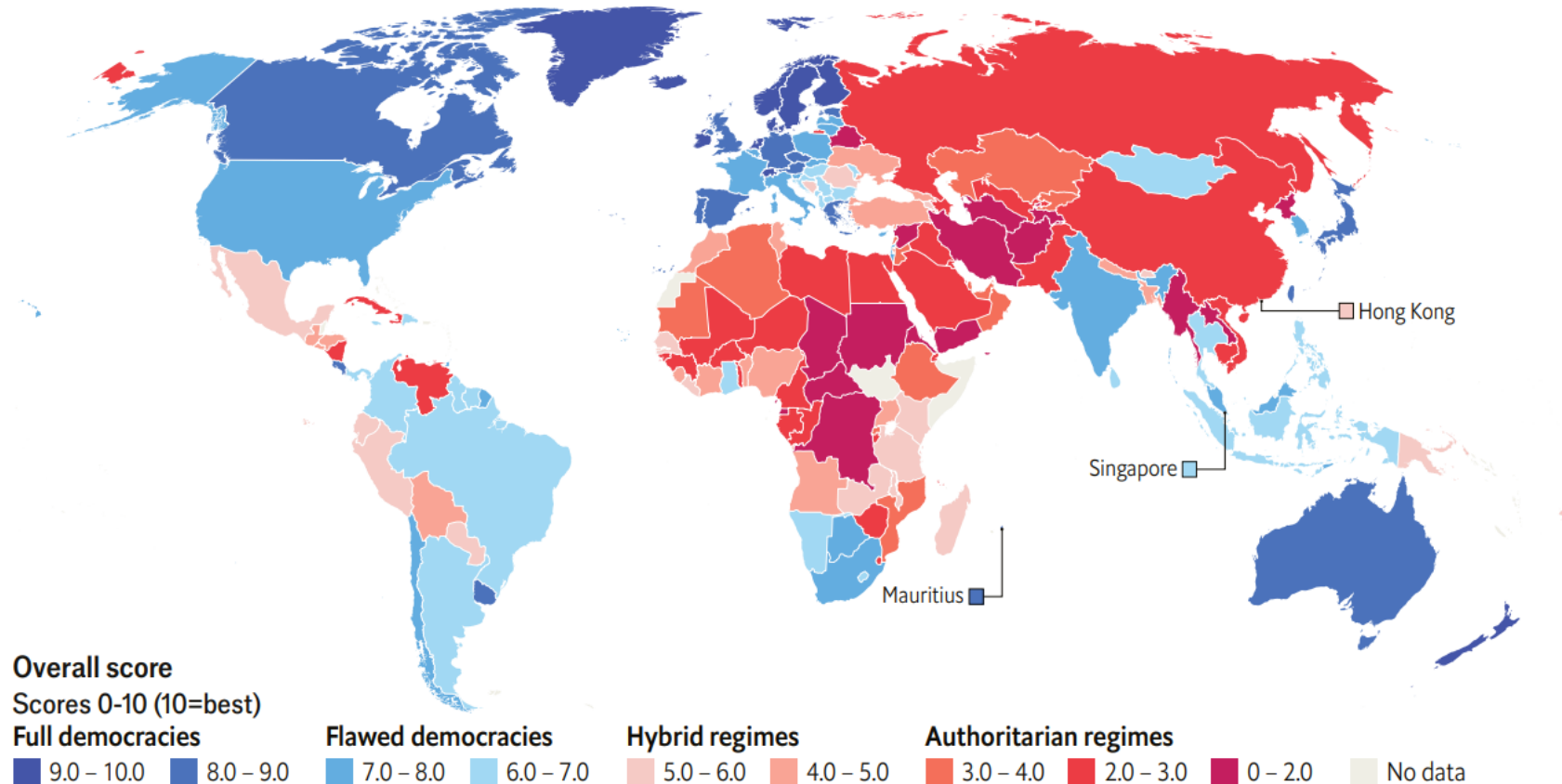
Inkleuring van de feiten – recente gebeurtenissen/ontwikkelingen die de afname van vertrouwen (verder) hebben aangewakkerd

- Handelen van de overheid op verschillende dossiers waarna hersteloperaties zijn opgetuigd:
 - Aardbevingsschade in Groningen
 - Covid-maatregelen
 - Toeslagenaffaire
 - Mijnbouwschade in Limburg
 - Problemen met WIA-uitkeringen
- Ogen op internationale ontwikkelingen van zichtbaar verval: van de Verenigde Staten tot Europese lidstaten zoals Polen en Hongarije
- Vercrisisering (asiel-crisis, stikstof crisis, woningcrisis etc.)

Even relativeren

14% leeft in een liberale democratie

Democracy Index 2024, global map by regime type

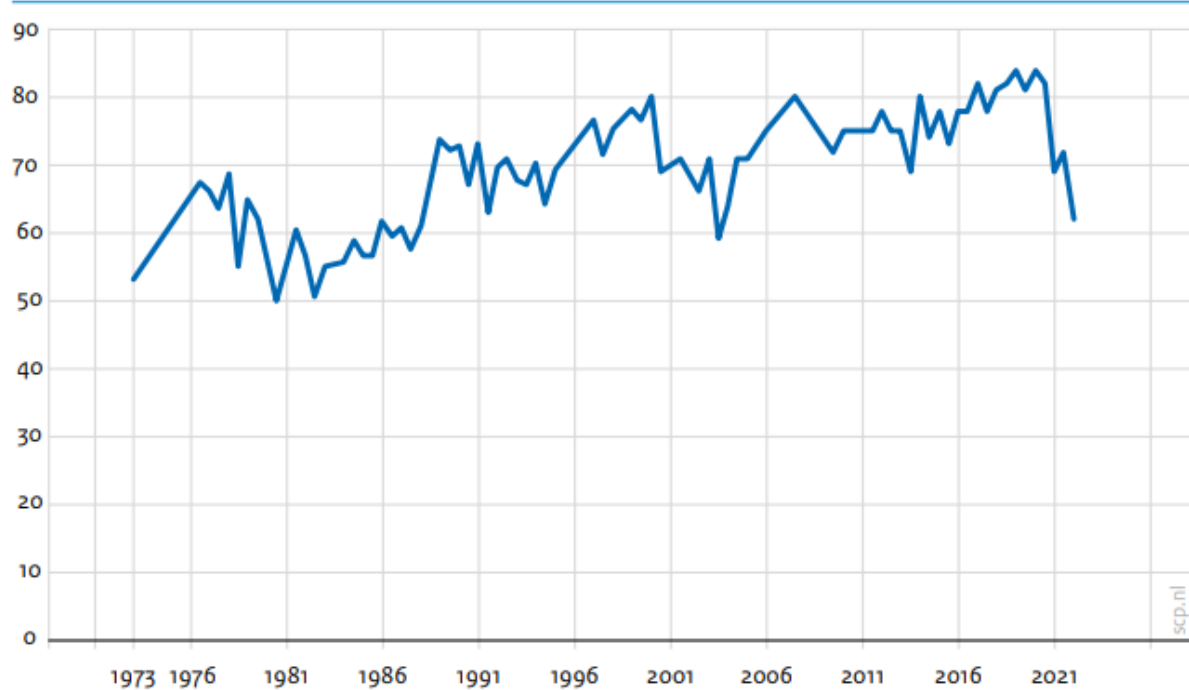

Source: EIU.

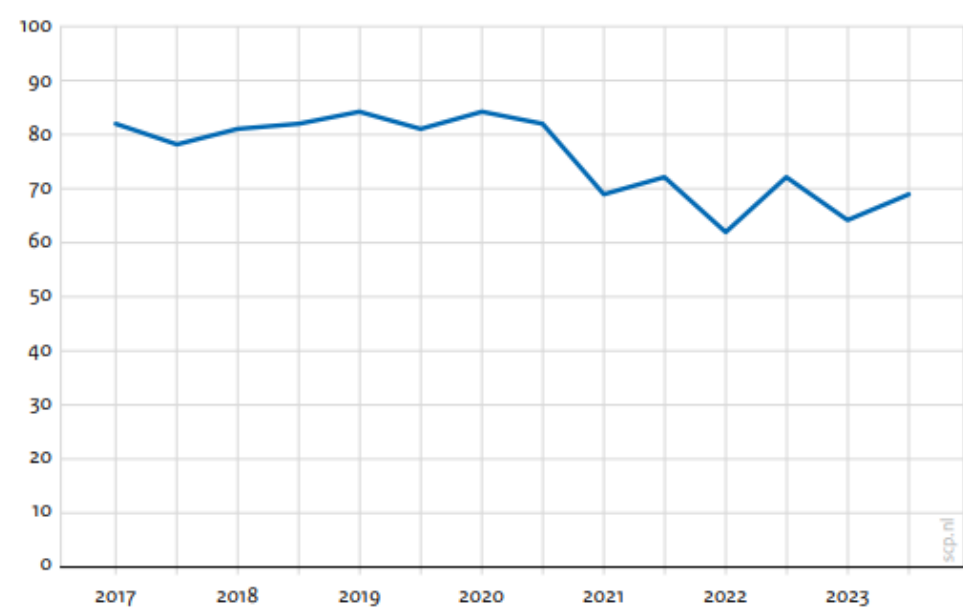
Even relativeren

Niet voor het eerst een forse dip in het vertrouwen in de democratie

Figuur 5.1 Aandeel dat tevreden is met het functioneren van de Nederlandse democratie, personen van 15 jaar en ouder, 1973-2022 (in procenten)^a

Figuur 5.4 Tevredenheid over het functioneren van de democratie, bevolking 15 jaar en ouder, 2017-2023 (in procenten)^a

a Weergegeven is het percentage dat aangeeft tevreden of erg tevreden te zijn met de manier waarop de democratie werkt in Nederland. Het percentage telt samen met ontevreden, erg ontevreden en weet niet op tot 100%.

Bron: EC (Eurobarometer 2017-herfst 2023)

Of toch redenen voor zorgen?

Van invloed op legitimiteit zijn:

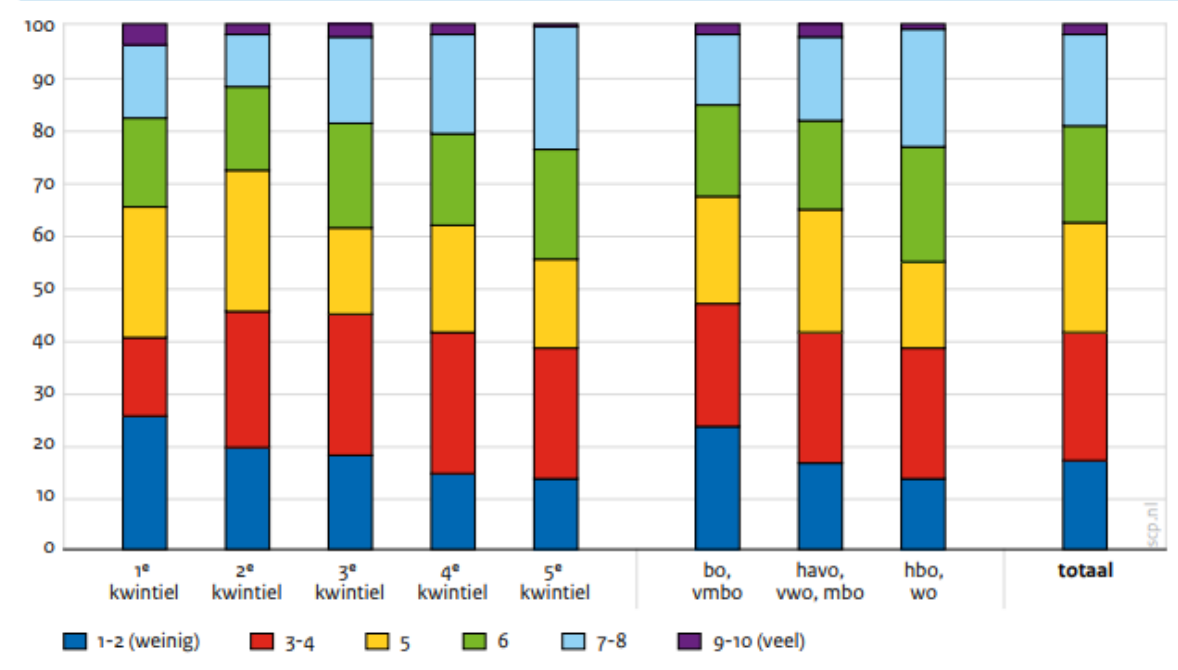
- (1) Responsiviteit van de overheid
- (2) De mate waarin de overheid rechtvaardig optreedt
- (3) De mate waarin de overheid presteert

Laten we een slag dieper kijken hoe het daarmee gesteld is.

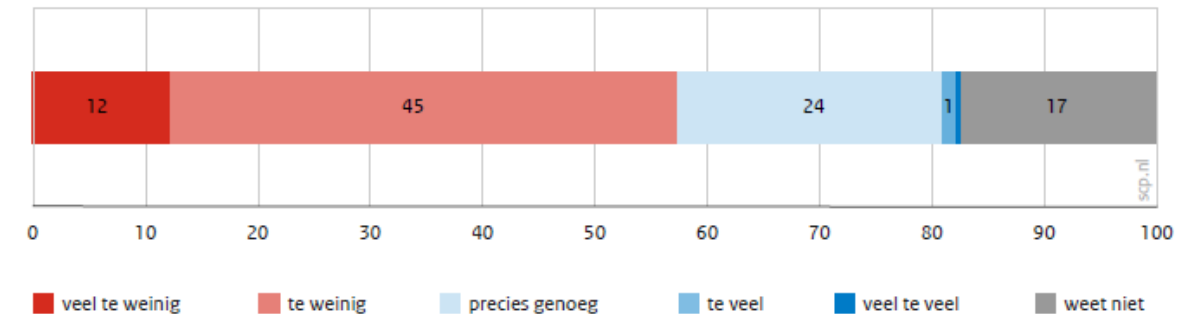
Responsiviteit

- 37% van de Nederlanders vindt dat de regering in voldoende mate weet wat er onder burgers leeft (2023).
- 57% vindt dat de politiek (veel) te weinig opkomt voor de belangen van mensen zoals zij (2024).
- Anderzijds is nog geen 50% van de Nederlanders het in 2023 eens met de stelling dat mensen zoals zij geen enkele *invloed* hebben op wat de regering doet.
- Nederland scoort vergeleken met andere Europese landen relatief goed op de politieke invloed die mensen ervaren.

Figuur 5.5 Oordelen over de mate waarin de regering weet wat er leeft, naar inkomen en opleiding, bevolking 18 jaar en ouder, 2023 (in procenten)^a

Figuur 2.1 Oordelen over de mate waarin de politiek opkomt voor de belangen van mensen zoals u, bevolking van 18+, april 2024 (in procenten)^a

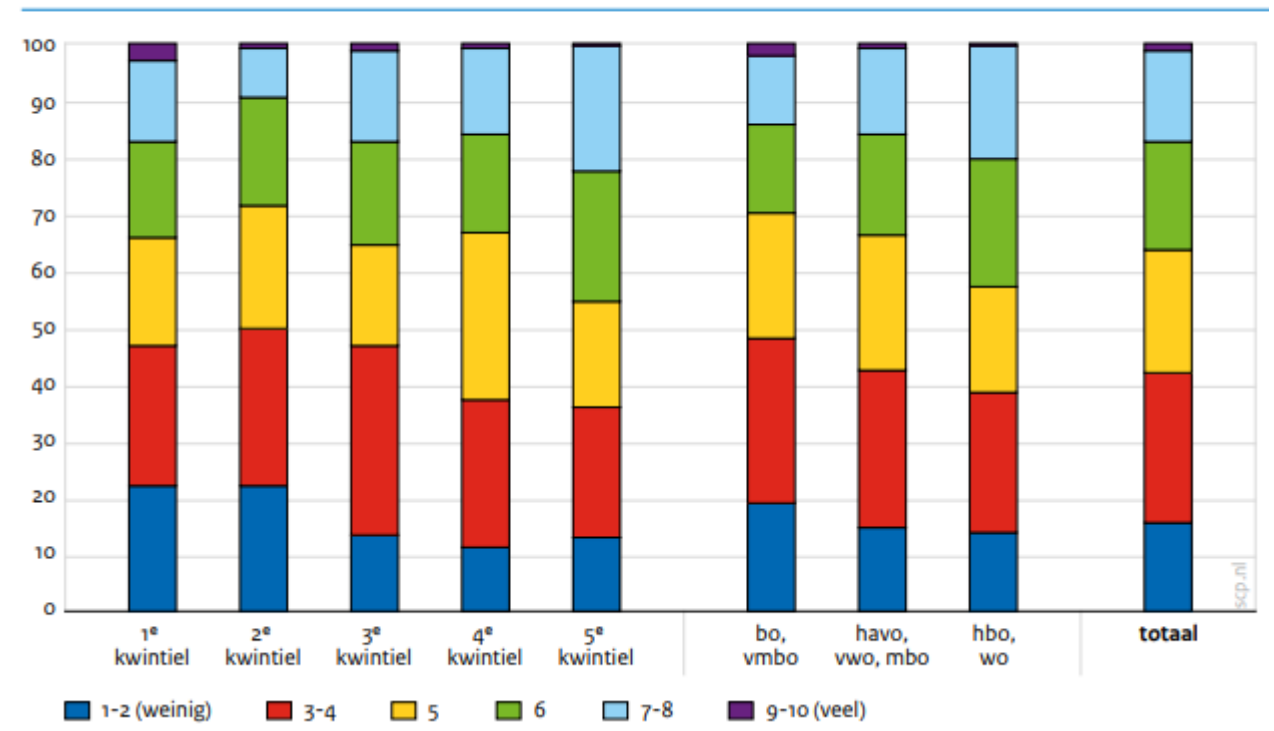

a Vraagstelling: 'Vindt u dat er in de politiek voldoende wordt opgekomen voor de belangen van mensen zoals u?'

Rechtvaardigheid (procedureel)

36% van de Nederlanders is het (voldoende tot zeer) eens met de stelling dat de regering de belangen van verschillende groepen burgers zorgvuldig afweegt.

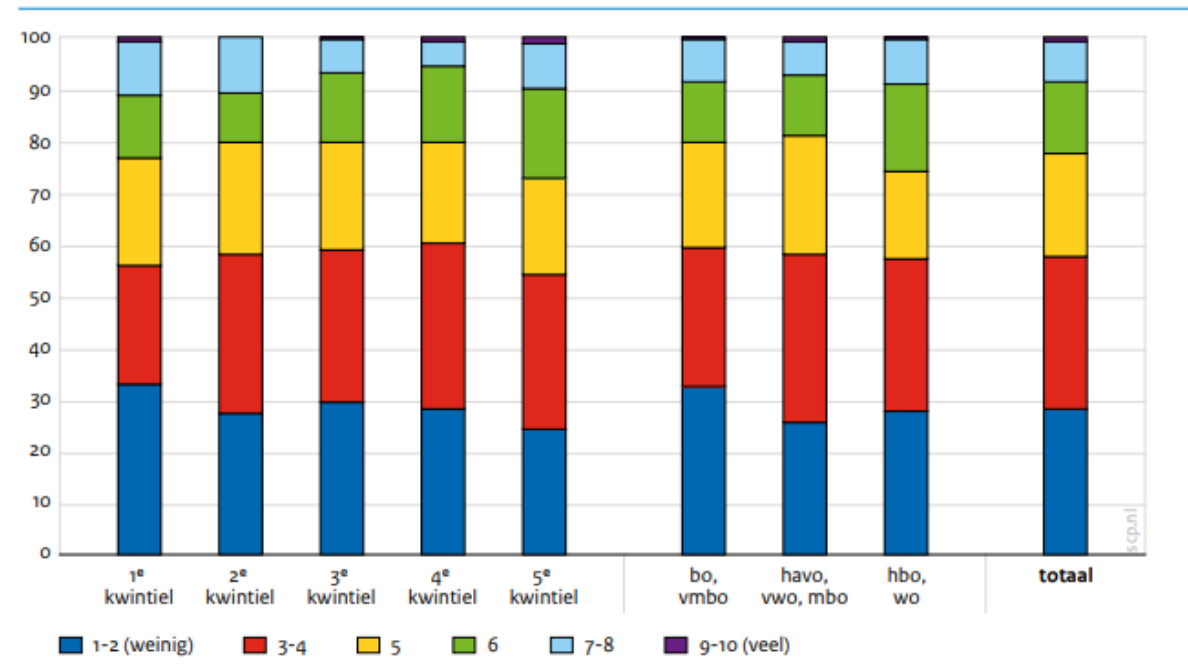
Figuur 5.6 Oordelen over een zorgvuldige belangenafweging naar inkomen en opleiding, bevolking 18 jaar en ouder, 2023 (in procenten)^a

Percepties over presteren

- In 2023 is slechts 21% van mening dat de regering problemen succesvol aanpakt. Daarvan is een groot deel met een krappe 6 op 10 ook nog eens zuinig in zijn oordeel.
- Mensen zijn eensgezind in dit voor de regering weinig gunstige oordeel: geen noemenswaardige verschillen tussen inkomens- en opleidingsgroepen.

Figuur 5.7 Oordelen over de succesvolle aanpak van problemen, naar inkomen en opleiding, bevolking 18 jaar en ouder, 2023 (in procenten)^a

Concluderend

Vertrouwen in parlement en regering is laag maar dat is vaker zo geweest. Een groter probleem is dat ook de legitimiteit ook onder druk staat. Over de ernst van het beeld bestaat nog discussie.

Wat wel zeker is, is dat de oorzaken voor die daling in het vertrouwen in ieder geval deels in Nederland liggen, want de vertrouwenscijfers wijken af van Europese cijfers (SCP). Er zijn potentiële oorzaken genoeg (zie volgende slide).

Gesignaleerde oorzaken voor afnemend vertrouwen vanuit nationaal perspectief

- Verslechtering van het **debat** door maatschappelijke en politieke polarisatie*
- Gebrek aan **vertegenwoordiging***
- Neiging om risico's, fouten en kritiek te minimaliseren → **afwentelen van schuld***
- Te grote focus op **mediagenieke onderwerpen en incidenten, nuance of het compromis behoren hier niet toe****
- Gebrek aan **rechtsstatelijk leiderschap****
- Onvoldoende **transparantie****

*Adviescommissie_VWDR

** Staatscommissie Rechtsstaat

**Wat zien we op lokaal
niveau? En hoe kan
hieraan gewerkt worden?**

Symptomen van verval van de democratische rechtstaat op lokaal niveau

1. Onbekendheid bij ambtsdragers over de **rechtsstaat**
2. Onduidelijkheid en opvattingen over **rollen en verantwoordelijkheden** ('op de stoel van het college' gaan zitten) binnen de lokale democratie
3. Voordragen in plaats van **debatteren**
4. Rolverwarring bij **regionale samenwerking** (in combinatie met het democratische tekort)
5. Uitspraken in het debat gericht op de **persoon in plaats van de inhoud**
6. Alle **ogen op** de burgemeester en/of griffier om problemen met democratisch en rechtstatelijk gehalte omhoog te krikken
7. Het **onbenut potentieel** van de Rekenkamer

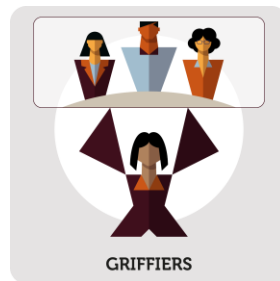
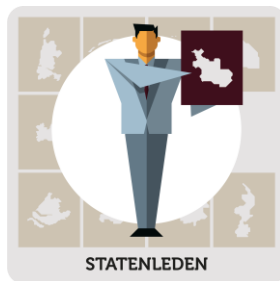
Optioneel: bespreekvragen

1. Welke **oorzaken herken je** wel of niet?
2. Welke **oorzaken zie je nog meer** in je eigen gemeente?
3. Welke **dossiers/onderwerpen** zorgen lokaal voor druk op de democratische rechtsstaat?

Wat kan je vanuit jouw rol doen?

Op de [online leeromgeving](#) staan video-explainers van experts over 9 onderwerpen binnen de democratische rechtsstaat. In elke tweede video wordt ingegaan op mogelijk handelingsperspectief per rol. De belangrijkste inhoud van de beide explainers per thema zijn ook in de slides die volgen opgenomen.

EXPLAINER

Onze unieke democratie

De democratische rechtsstaat 101

Rollen

Dualisme

Het algemeen belang

Participatie

Bestuurscultuur

Uitvoering

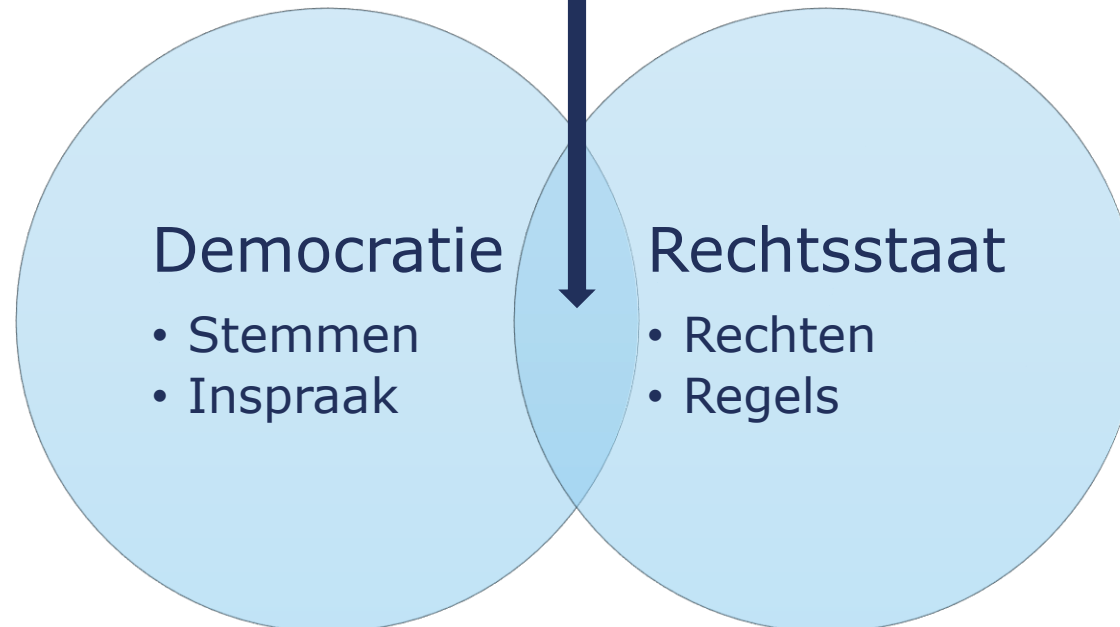
Integriteit

**Informatieve slides per
thema**

De democratische rechtsstaat 101: betekenis en context

De democratische rechtsstaat zijn de spelregels van de samenleving:
-Inwoners hebben grondrechten en vrijheden, binnen deze kaders beslist de democratische meerderheid.

-Bescherming voor burgers tegen willekeur van de overheid en dominantie van de meerderheid

De democratische rechtsstaat 101: handelingsperspectief

De democratische rechtsstaat onderhoud je samen

Niet alleen met wetten en regels, maar vooral in de dagelijkse praktijk met houdingen, gedrag en keuzes

Kijk kritisch naar je eigen bijdrage en niet alleen naar anderen

Respecteer de spelregels en werk aan vertrouwen

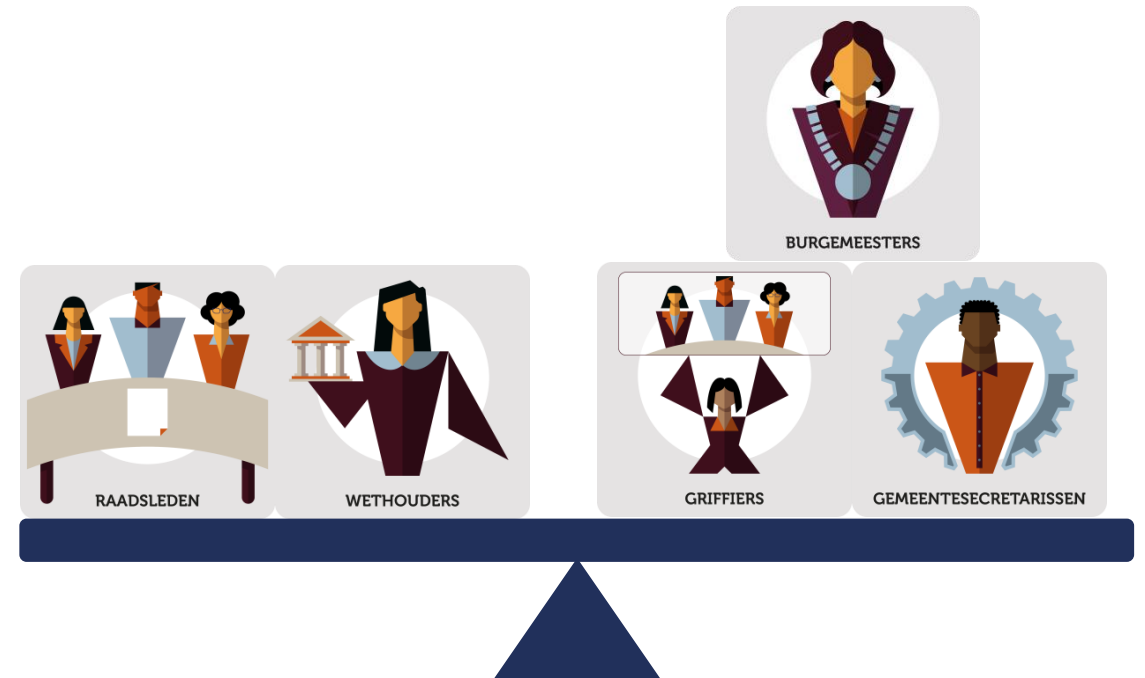
Rollen: betekenis en context

Iedereen heeft eigen taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden, maar moet ook samenwerken met anderen.

Veel is vastgelegd in wetgeving, maar er is ook ruimte voor eigen invulling.

Alleen als alle rollen in evenwicht zijn komt beleid tot stand. Als één rol minder functioneert kan het hele systeem uit balans raken.

Gesprekken over wat iedereen als passend bij zijn rol vindt en hoe samenwerking mogelijk is moeten gevoerd blijven worden.

Rollen: handelingsperspectief

Kaderstellen is meer dan ja of nee zeggen, zorg goed voor jezelf

Trek samen met GS op voor aansturing ambtenaren, zorg dat raadsleden informatie krijgen

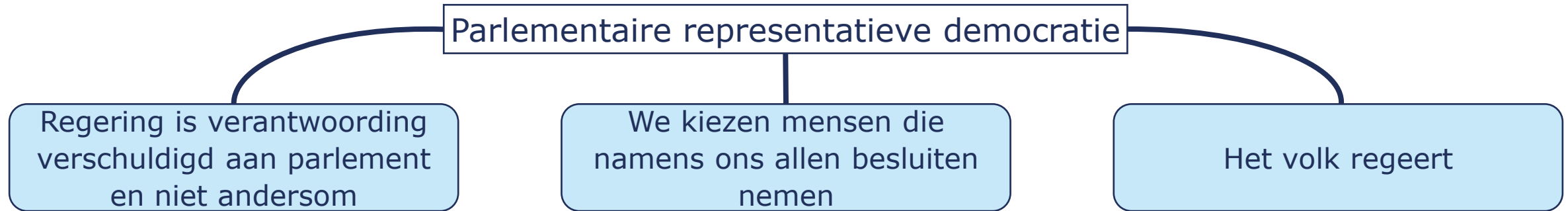
Gebruik positie om samenwerking en balans te bevorderen

Bewust van cruciale rol voor goed bestuur, maak spanningsveld expliciet

Help raadsleden en werk met anderen samen om Raad als geheel sterker te maken

Onze unieke democratie: betekenis en context

Wat maakt ons uniek:

- Polderen en consensuscultuur
- Coalitieregeringen als norm
- Sterke lokale democratie
- Constitutionele monarchie
- Cultuur van vertrouwen en institutionele stabiliteit

Onze unieke democratie: handelingsperspectief

Zorg dat burgers weten hoe ze kunnen meepraten, meedenken en meebeslissen

Besluiten moeten goed onderbouwd en uitlegbaar zijn

Focus op inhoudelijke debat en niet op persoonlijke tegenstellingen

Werk samen met andere rollen in het belang van de inwoners

Dualisme: betekenis en context

Dualisme = scheiding van machten en rollen

de Raad stelt kaders, het college voert uit

Dualisme versterkt democratische rechtsstaat

Duidelijke verantwoordelijkheid
en aanspreekbaarheid

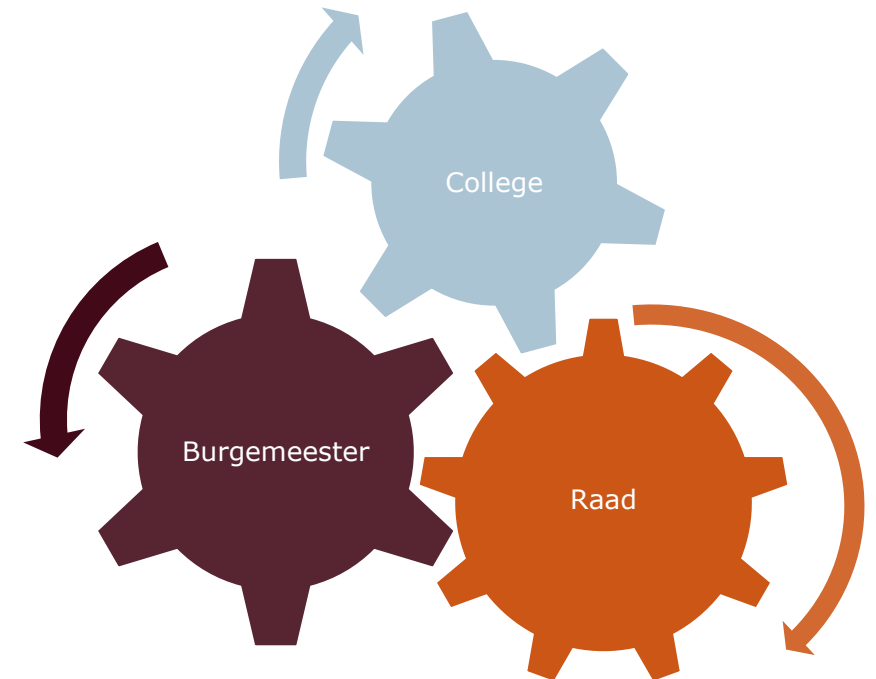
Macht en tegenmacht

Raadsleden kunnen, doordat zij
niet opgaan in het bestuur,
dichter bij de samenleving
blijven staan.

Dualisme: handelingsperspectief

Wat kan jij doen?

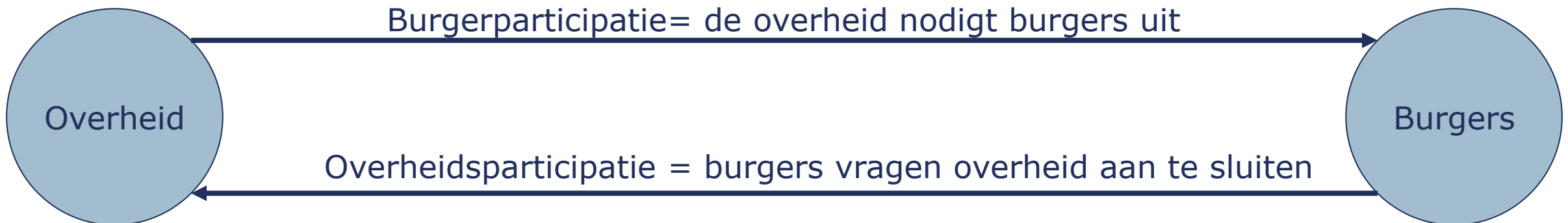
- Wees je bewust van jouw rol
- Laat vrijheid aan anderen om hun rol in te vullen
- Bewaak voortdurend het evenwicht tussen macht en tegenmacht
- Maak afspraken expliciet
- Wees alert op machtsconcentratie

Participatie: betekenis en context

Participatie en inspraak is een fundament van de democratische rechtsstaat.
Het zorgt voor:

- meer legitimiteit
- meer begrip voor besluiten
- hogere kwaliteit
- meer vertrouwen
- bredere betrokkenheid

Participatie: handelingsperspectief

Zorg dat ook stillere groepen een stem krijgen, ga hier actief naar op zoek

Laat ruimte voor participatie maar wees eerlijk en transparant in verwachtingsmanagement

Gebruik positie om participatie te stimuleren en een veilige omgeving te creëren

Stuur op professionele en effectieve participatie, stimuleer participatief vakmanschap

Adviseer raadsleden over rechten, procedures en wettelijke kaders van participatie

Het algemeen belang: betekenis en context

Uit jurisprudentie en toelichten op de wet blijkt dat raadsleden en het college moeten handelen in het algemeen belang. Dus datgene dat voor de samenleving in zijn geheel wenselijk, nodig of nuttig is.

Type belang	Uitleg
Persoonlijk belang	Specifiek belang van een persoon
Groepsbelang	Belang van specifieke groep
Publieke en collectieve belang	Voor samenleving als geheel
Het 'Algemeen belang'	Samengestelde afweging van publieke belangen en maatschappelijke waarden

Het algemeen belang: handelingsperspectief

Plaats
algemeen
belang boven
individuele
belangen

Weeg de
verschillende
deelbelangen en
waarden af

Werk vanuit een
duidelijk
programma voor
transparante en
voorspelbare
besluitvorming

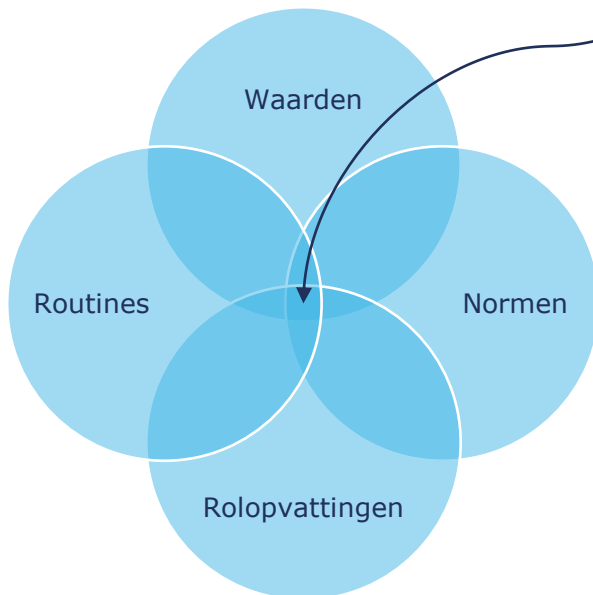
Houd oog voor
minderheden en
diversiteit in de
samenleving

Voer een open,
geïnformeerd en
transparant
debat om de
belangen af te
wegen

Bestuurscultuur: betekenis en context

Bestuurscultuur = de manier waarop mensen met elkaar omgaan, besluiten nemen en verantwoordelijkheden dragen

Verschillende typen bestuurscultuur

Gemeenschapscultuur	Harmonie, maatwerk, informeel
Debatcultuur	Openheid, verschillen benutten
Arenacultuur	Strijd, wantrouwen, onduidelijke rollen

Bestuurscultuur: handelingsperspectief

Er is geen blauwdruk voor de perfecte bestuurscultuur, maar er zijn wel belangrijke algemene voorwaarden.

Respect voor ieders
rol

Bereidheid te leren
van fouten

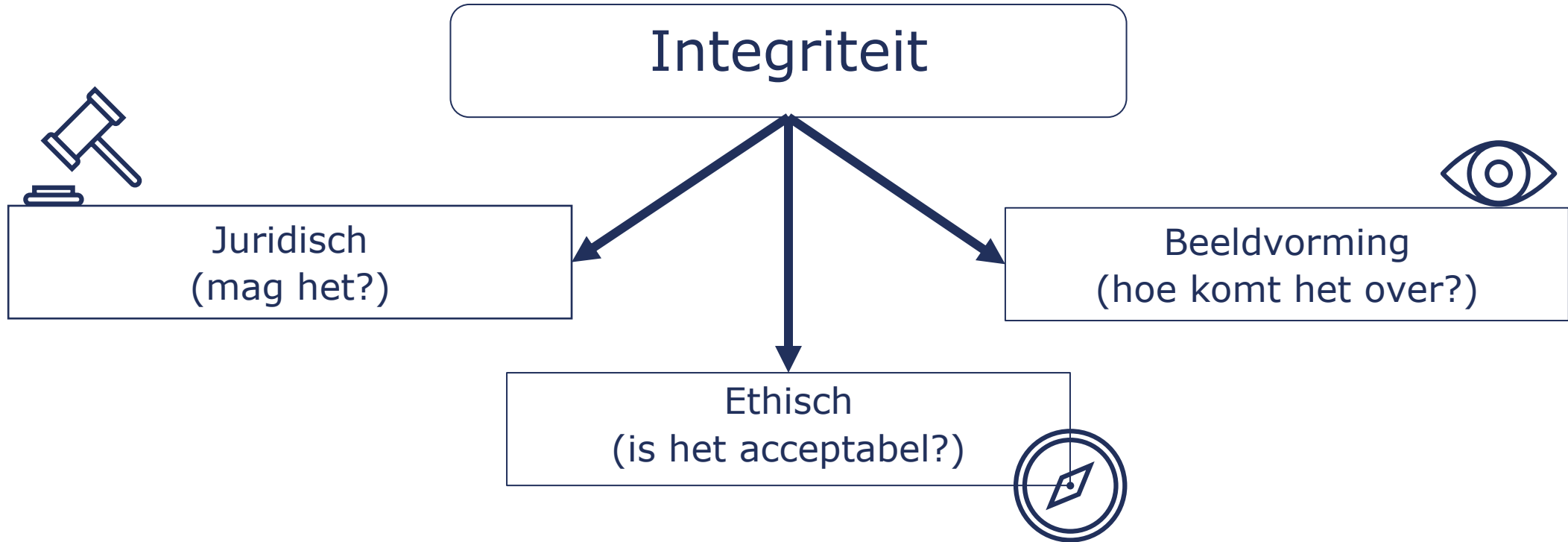
Ruimte voor
overeenkomst en
verschil

Herken patronen en
routines

Investeer in relaties
ook buiten de
formele momenten

Een cultuur die effectief en veilig is voor iedereen die eraan deelneemt

Integriteit: betekenis en context

Integriteit: handelingsperspectief

-Maak een integriteitsagenda

-Deel verantwoordelijkheden
-Zet een integriteitscommissie op met Raad en College

-Handel proactief en bespreek dilemma's

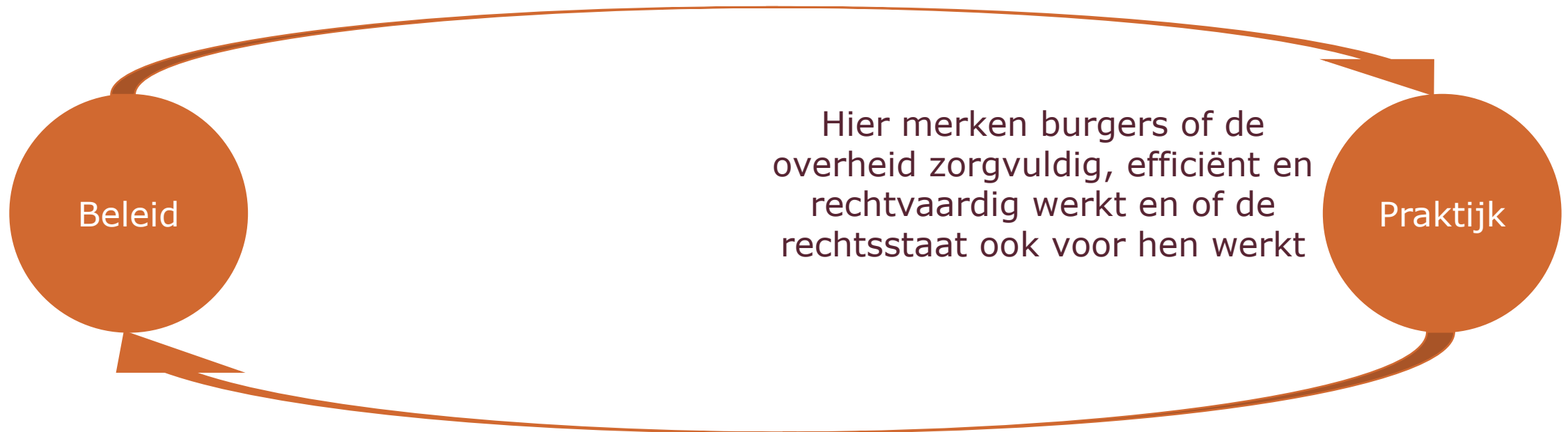
-Griffier als vraagbaak

-Let op informele beïnvloeding en netwerkbelangen

-De burgemeester moet integriteit bevorderen met beperkt instrumentarium

Uitvoering: betekenis en context

Uitvoering is de vertaalslag van beleid naar praktijk.
Het is hoe regels en besluiten daadwerkelijk uitpakken voor mensen

Signalen uit de uitvoering moeten hun weg terugvinden naar beleid en bestuur

Uitvoering: handelingsperspectief

Beslis niet alleen wat er moet gebeuren, maar ook of het kan
Toets of beleid goed uitpakt

Vertaal beleid naar praktijk, leg keuzes uit
Luister naar signalen en pak verantwoordelijkheid

Bewaak het vertrouwen, neem klachten serieus

Geef ambtenaren ruimte en vertrouwen, creëer een cultuur waarin fouten bespreekbaar zijn

Reik instrumenten en kennis aan en maak ervaringen van burgers zichtbaar

Onafhankelijk en laagdrempelig voor burgers klaar staan
Signaleer patronen en houd de overheid een spiegel voor.

**Vragen? Neem contact op met één van
onderstaande beroepsverenigingen**

**Benieuwd naar de andere
leermaterialen over dit onderwerp?
Bekijk deze via:**

<https://vng.nl/trainingen/aan-de-slag-met-de-lokale-democratische-rechtsstaat>

**Informatieve slides
lokale democratische rechtsstaat**

